

Pavao Tekavčić
Zagreb

O jednoj posebnoj vrsti zavisnih rečenica, na jednom zanimljivom korpusu

Slijedeći talijanske lingviste D. Parisija i F. Antinuccija (1977.), autor definira kao *performativ* sve ono čime govornik/pisac izražava svoj stav, namjeru itd., ili objašnjava, komentira vlastiti iskaz, pa na temelju toga uvodi i kategoriju *performativnih zavisnih rečenica*, tj. onih koje nisu uvrštene u površinski prisutnu nego u dubinsku, performativnu glavnu rečenicu. Korpus su tekstovi (u rasponu 1965.–1988.) povjesničarke umjetnosti i književnice Željke Čorak, u kojima je zastupljeno više vrsta takvih zavisnih rečenica.

1. U ovom se radu posvećujemo jednom tipu zavisnih rečenica kojima smo se i ranije bavili,¹ a koji u nedostatku boljega izraza nazivamo performativnim zavisnim rečenicama (PZR).² Takve zavisne rečenice nisu uvrštene u površinski izrečenu glavnu rečenicu, nego u jednu drugu, dubinsku glavnu rečenicu, koja ima pragmalingvističku funkciju izricanja govornikova stava, tumačenja, namjere njegova iskaza, zaključka, objašnjenja upotrebe riječi ili bilo kakva komentara vlastitoga teksta. I te rečenice, kao i »obične« zavisne rečenice, mogu biti uzročne, namjerne, pogodbene, načinske itd. Evo nekoliko primjera.

1.1. Uzročne rečenice:

1) *Negdje oko Sutle pao sam svakako u svijet, jer sam ondje prvi put kokoši krao.* (Katičić 1991., § 607; iz Šenoe)

2) *Najzanimljivije se Mrtvo more (jer ono u Palestini nipošto nije jedino) nalazi na otoku Trinidadu, nedaleko Venezuele.* (Semjonov 1937., str. 286)

1 Tekavčić 1987; 1991, § 4; 1992., § 14; 1997., str. 172, bilj. 2.

2 Naziv smo preuzeli od talijanskih lingvista Domenica Parisija i Franca Antinuccija (1977.), koji pod performativom (*performativo*) podrazumijevaju sve ono što nam kazuje kakav je govorni čin govornik htio izvršiti upotrebom nekog izraza, koja mu je bila namjera itd. (1977., str. 154–155 i 272).

3) *Reci mi bar približno kada ćeš doći, jer ne mogu ovdje čekati do večeri.* (vlastiti primjer)

U prvom primjeru PZR motivira zaključak, u drugom superlativ (jer za nj treba barem tri, dakle više od jednog elementa), a u trećem neupravno pitanje.³

1.2. Namjerne rečenice:

4) [Pita se koji je otok Robinzon opisao] *Ne možemo nabrojiti sve otoke kugle zemaljske [...] A nije ni potrebno [...] Poslužit ćemo se da tako kažemo Scotland Yardom ne bismo li saznali što je na stvari.* (Semjonov 1937., str. 16)

U svakodnevnom su govoru vrlo česte rečenice kao *da tako kažem(o), da se (dobro) razumijemo, da ne kažem jaču riječ, da skratimo priču* i sl., koje izriču govornikovu/pišćevu namjeru, nastoje razbistriti pojmove, opravdati prekid nabrajanja itd.

1.3. Pogodbene rečenice:

5) *I vi ste, ako smijem pitati, cijelo to vrijeme sproveli dobro?* (Benešić s. v. ako; iz Leskovara)

6) *Premda, ako zrelo razmislimo, to je tek bila fiktivna krivica.* (Katičić 1991., § 698; iz Sl. Novaka)

7) *Ako ostaneš bez benzina, garaža je u blizini, dolje niz cestu.* (Šarić 1997., str. 165)

8) *Ako ožedniš, u frižideru ima piva i voćnog soka.*⁴

Pogodbene PZR ne izriču uvjet pod kojim se radnja glavne rečenice vrši nego uvjet pod kojim se o njoj nešto govori, ili se s njom u vezi pita, upozorava itd.⁵

1.4. Analogni bi bili primjeri i za druge vrste PZR,⁶ pa kako držimo da je to pitanje objašnjeno i dovoljno ilustrirano, prelazimo na analizu našega korpusa.

3 Za obrazloženje pitanja autori tzv. Gruppo di Padova (v. bibliografiju) daju (str. 225) ovaj zgodan primjer: *Lei fa ugualmente gli esami domani, professore, dato che è sciopero?* ('Vi svejedno sutra ispitujete, profesore, jer je štrajk?'), gdje bi u hrvatskom motivacija pitanja bila još jasnije izrečena »česticom« *naime* (ili sl.). Dobar je i Récanati s. a., str. 179–180; također naš prijevod). Za uzročne rečenice uopće važno je što kaže A. Delbey, na početku svoga rada iz 1988. (str. 397), u našem prijevodu: 'izraženi uzrok nije toliko podrijetlo procesa koliko način da se opravda taj proces ili odgovarajući govorni čin'.

4 Za slične pogodbene rečenice, gotovo poštapalice, navodimo i opet Récanatija s primjerom *C'est est vous qui l'avez, si je ne me trompe, 'To vi imate, ako se ne varam'* (1981a, str. 259). Autor dodaje da se izrazi kao 'Ako se ne varam' reduciraju na retoričke formule bez sadržaja pa postaju neke vrste govornikova rezerva za izricanje (malo ublažene) tvrdnje, a ne sadržaja.

5 Pogodbene su rečenice jedina vrsta zavisnih rečenica za koje Katičić (1991., § 698) eksplicitno izdvaja one što ih mi definiramo kao performativne, a za koje kaže da se njima ne izriče uvjet vršenja radnje nego uvjet pod kojim se glavna rečenica kazuje. Za druge vrste zavisnih rečenica analogne napomene nismo našli.

6 Upozoravamo na talijansku gramatiku Regula — Jernej 1975., koja na 320. stranici navodi raznorodne primjere onoga što mi nazivamo PZR, npr. (u našem prijevodu): *Što ti je danas da se ne možeš smiriti* (motivacija pitanja), *Da budem iskren, radije bih putovao autom* (namjera iskaza), *Kako se čini, svi se slažete* (način), *Koliko ja znam, on je vrlo sposoban momak* (kvantitativna rezerva). Istim se jezičnim elementima, pred četrdeset godina, pozabavio i mađarski italijanist G. Herczeg (v. bibliografiju), navodeći primjere kao *Kako ste me prepoznali,*

2. Taj se korpus sastoji od tekstova (knjiga i članaka) poznate ličnosti suvremene hrvatske kulture Željke Čorak, i to u rasponu od preko 30 godina (1965.–1998.; v. literaturu). Kao i u prethodnim studijama, naš je interes i sada uvjetovan s jedne strane disciplinama kojima se bavimo (to su pragmatika, sintaksa, semantika i lingvistika teksta), a s druge strane već dokazanim bogatstvom i pravilnošću autoričina jezika i stila, koji pripadaju urbanom i kultiviranom hrvatskom književnom jeziku. S pravom dakle očekujemo da ćemo u tom materijalu naći dovoljno primjerâ i za PZR.

3. Uzročne PZR:

9) *Neka nam takva napomena bude dopuštena samo radi primjera, jer se zna da je Schöffer imao drugačije idejne pretpostavke [...]* (KAL 49)

10) *Istina jest da su Iblerovu školu omogućile progresivne snage, jer je progresivno sve što progresivno svrši* (UFZ 70)

11) [Autorica govori katedrali] *Jesam li ja Tebe ikada realno vidjela, budući da Te nikada nisam gledala hladnim okom? Jesam li Te zapravo ikada gledala, budući da sam s Tobom tolike godine živjela?* (ZK 259)

12) *Na donjem prizoru vidi se u kakvom to krajoliku djevojka hoda — jer se sve iz onih nekoliko cvjetova pod nogama baš ne može zaključiti.* (KR 145)

13) *Bolléova je katedrala, jer svojom vanjštinom ona je Bolléova katedrala — jasna i jaka misao na Zagreb [...]* (ZPP 32)

14) *kralja [Tomislava, P. T.] smo jednostavno zlorabili, jer mu se vraćamo manje u prostoru nego u vremenu.* (V 3)

15) *prilika je propuštena [...]* *Jer nepotrební slučaj Vijenca potpuno je zakrio slučaj Hrvatsko slovo i tolike druge slučajeve [...]* (V 4)

U svim se navedenim primjerima radi o obrazloženju: zahtjeva (9), kvalifikacije (10), retoričkih pitanja (11), opisa jedne »dvokatne« skulpture (12), posvojnoga pridjeva (13) i napokon konstatacije, zaključka (14 i 15).

Za razliku od primjerâ 9–15, po ovdje primijenjenim kriterijima ne spada u PZR primjer 16, jer je u njemu performativna glavna rečenica eksplicitno izrečena:

16) [O Mitterrandovu posjetu Sarajevu] *Stigli ste, možda, opipati da li je žrtva dovoljno uhranjena. Stigli ste, kažem, jer život može biti dug, ali nije beskrajan.* (OPGM 27)

4. Namjerne PZR:

17) *taj tlocrt izgleda poput dragocjenog komada nakita. I da budemo sasvim jasni: poput secesijskog nakita.* (UFZ 48)

18) [O uspomenama] *Svemu tome, da ne ulazim u još sitnije pojedinosti, pozornica je bio moj stari zeleni divan [...]* (KR 149)

19) [O jednom kipiću] *Nalazio se u jednoj od četiri tavanske prostorije, zajedno s drugim odloženim (da ne kažem odbačenim) stvarima.* (KR 160)

ako nisam indiskretan? [= ako smijem pitati?] (str. 311), ili *Kako se kaže* i sl. (str. 326). U svim je tim i sličnim primjerima pragmalingvistička funkcija očita i u prvom planu.

20) *Tako ste stigli biti i dioničar u pothvatu, da ne kažem poslu, stoljeća [...]* (OPGM 27)

21) *radi nekoliko datuma koji slijede i koji, da se izrazimo na način devetnaestog stoljeća, izazivaju ganuće i nevjericu.* (ZPP 142)

22) *Obrtna škola u Zagrebu nije proizvodila, da se hakslijevski izrazimo, »gamma-ljude« nego oblikovatelje [...]* (ZPP 153)

23) *Pročelje zagrebačke katedrale veliko je i prazno poput ekrana, i da još jednom izrabim vlastitu misao, poput gradskog sunčanog sata.* (ZPP 166; ZK 298, sa zlorabim mj. izrabim)

24) *Jer crkva, kojoj je visinski izravnano svetište [...], kojoj je snižen pod [...], kojoj su uklonjeni naknadni stupovi [...], kojoj su otvoreni zazidani prozori [...], kojoj je uklonjen velik dio inventara te je stoga stekla novu prazninu, da ne idemo dalje — ne može pružati »isti prostorni dojam«.* (ZPP 171; ZK 297)

25) *Da se razumijemo: kad bi cesta Zagreb–Split postojala, smjer koji nam se sada oktroira bio bi [...] dobrodošao.* (V 2)

Primjeri 17 i 25 razbistruju, preciziraju; 18 i 24 obrazlažu prekid nabravanja; 19 i 20 motiviraju ublaženi izraz, a 21, 22 i 23 obrazlažu upotrebu dotičnoga izraza.

5. Pogodbene PZR:

26) *Ako dakle pretpostavimo potpuno novu prostornu organizaciju cijelog područja, ona će o Tehnološkom fakultetu morati voditi računa [...]* (KAL 97)

27) *Prvi je razlog gotovo »modularna« organizacija prostora, ako je tako smijemo nazvati.* (UFZ 79)

28) *Trebalo bi navući zastor, zakriti nesreću, lizati bolna mjesta, ako drugih uopće ima.* (OPGM 15)

Primjer 26 izriče uvjet zaključne konstatacije, 27 obrazlaže termin, a 28 upotrebu pridjeva *bolni* (ako su, naime, sva mjesta bolna, kako se sugerira, pridjev je redundantan).

6. Vremenske PZR:

29) *Kada se pogleda karta Zagreba s naznačenom »zonom zaštite«, tada ne ostaje izvan nje samo međuratni i poslijeratni Zagreb, već i [...] sjeverni dijelovi grada [...]* (KAL 97)

30) *I kad danas mislim što se održalo od prezidanske kuhinje u mom životu, ostalo je vrlo malo.* (KR 178)

U prvom se primjeru dubinska glavna rečenica može »izvući« na površinu kao *vidi se, vidimo, može se zaključiti* ili slično, a u drugom kao *vidim* itd., a površinska glavna rečenica je onda objektna, uvrštena u performativnu glavnu.

7. Načinske PZR:

31) *Ove vrlo letimične naznake o Chatelainovoj, kako smo je nazvali, ikonografiji, ostavljaju po strani mnoge motive [...]* (LS 39)

32) *činjenica da se secesija, kao što ćemo naći u svim priručnicima, bavi primijenjenim umjetnostima više nego ostalim [...] ima dublje značenje.* (LS 121)

33) *Ibler, kao što ćemo vidjeti, sjajno [...] pomiruje »lokalno« i »univerzalno« [...]* (UFZ 131)

34) *sagradio je [...] kamenu, kako bi se danas reklo, vikendicu.* (KR 99)

35) *Među takvima [...] ruke su stare, kako se onda reklo, sluškinje, Ivke Podlejščave.* (KR 132)⁷

36) *Kako mi je rečeno, njihova se obavijest do Predsjednika nije probila cijelu godinu [...]* (V 1)

37) *Kao što vidimo, Hrvatska se našla u trokutu između jednoga i drugoga.* (V 3)

Primjeri 31, 34 i 35 motiviraju izraz, 32 i 33 najavljuju nastavak izlaganja, primjer 36 obrazlaže informaciju a 37 zaključak.

8. Kvantitativna PZR:

38) *[O sačuvanom starom stolu] na sredini imao je [...] medaljon s monogramom IHS i godinom — koliko je zapamćena — 1843.* (KR 176)

U našem posljednjem primjeru rezerva o točnosti godine također je svojevrsni komentar iskaza.

9. Naš je cilj u ovomu skromnom prilogu bio dvojak: osvijetliti jedan, i to nipošto nevažan, aspekt jezika i stila Željke Čorak, a ujedno i upozoriti na vrstu zavisnih rečenica koju gramatika (osim onih spomenutih u bilj. 2 i 5) uglavnom ne uočavaju i ne izdvajaju kao poseban tip, iako su u svakodnevnom životu česte i važne. Bilo bi bez sumnje korisno da naši jezični priručnici posvete više pažnje tomu izrazito pragmalingvističkom području rečenične sintakse.

Navedeni naslovi

A. Korpus: tekstovi Željke Čorak, prema kraticama:

KAL: *Kaleidoskop*, Zagreb 1970.

LS: *Lanjski snijezi*, Zagreb 1979.

UFZ: *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Zagreb 1981.

ZK: *Zagrebačka katedrala* (u suautorstvu s Anom Deanović), Zagreb 1988.

KR: *Krhotine. Prilog poznavanju hrvatske provincije u devetnaestom stoljeću*, Zagreb 1991.

OPGM: *Oproštajno pismo gospodinu Mitterrandu*, Zagreb 1993.

ZPP: *Zagreb, pisani prostor*, Zagreb 1994.

V 1: *Ptica mojega jezika*, »Vijenac« 13. 11. 1997., str. 3.

V 2: *Cesta*, »Vijenac« 28. 2. 1998., str. 3.

V 3: *Cesta II*, »Vijenac« 26. 3. 1998., str. 3.

V 4: *Vijenac: Matica*, »Vijenac« 22. 10. 1998., str. 18.

⁷ Analogni primjer stoji i u *Bakinih bilješcima* (zapisima autoričine majke za njezinu kćerkicu, dodanima u KR, str. 283–297), gdje se na 283. str. kaže tko je sve dolazio u njihovu kuću: *Bile su mlade djevojke (kućne pomoćnice, kako se danas kaže) i žene koje su kod nas radile, pa je uvijek bilo veselo.*

B. Ostali naslovi:

- Benešić: J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb 1985. i d.
- Delbey 1988: A. Delbey, *Les connecteurs car — que — puisque et la justification en ancien français*, »Revue de Linguistique Romane« 52, str. 397-419.
- Gruppo di Padova 1979: Gruppo di Padova, *Aspetti dell'espressione della causalità in italiano*, u: Società di Linguistica Italiana SLI 13/II: *La grammatica — aspetti teorici e didattici*, Rim, str. 325-365.
- Herczeg 1959: G. Herczeg, *Sintassi delle proposizioni subordinate nella lingua italiana. Studio di grammatica descrittiva*, »Acta Linguistica Hungarica« 9, Budimpešta, str. 261-333.
- Katičić 1991: R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb.
- Parisi-Antinucci 1977: D. Parisi-F. Antinucci, *Elementi di grammatica*, Torino.
- Récanati s. a: F. Récanati, *Les énoncés performatifs, Contribution à la pragmatique*, Pariz.
- Récanati 1981a: F. Récanati, *Les énoncés performatifs*, Pariz.
- Récanati 1981b: F. Récanati, *La transparencia y la enunciación. Introducción a la Pragmática*, Buenos Aires (franc. original *La transparence et l'énonciation — Pour introduire à la pragmatique*, Pariz 1979.).
- Regula-Jernej 1975: M. Regula-J. Jernej, *Grammatica italiana descrittiva su basi storiche e psicologiche*, Bern.
- Semjonov 1937: J. Semjonov, *Bogatstvo svijeta. Ekonomska geografija za svakoga*, Zagreb.
- Šarić 1997: Lj. Šarić, *Interpretacija pogodbenih rečenica*, »Filologija« 29, str. 155-169.
- Tekavčić 1987: P. Tekavčić, *Fraasi dipendenti performative nell'istroromanzo odierno*, u: *Romania et Slavia Adriatica, Festschrift für Žarko Muljačić*, Hamburg, str. 373-388.
- Tekavčić 1991: P. Tekavčić, *O jezičnim i stilskim značajkama suvremene istroromanske proze*, »Senjski zbornik« 18, str. 139-148.
- Tekavčić 1992: P. Tekavčić, *Pragmatika i lingvistika teksta u studiju jezika suvremene rovinjske istroromanske književnosti*, »Dometi« 7-8, str. 311-318.
- Tekavčić 1997: P. Tekavčić, *Neki dodaci kategoriji tzv. judikativâ*, »Filologija« 29, str. 171-177.

Intorno ad un tipo speciale di frasi dipendenti, su un corpus interessante

Con la categoria denominata *frasi dipendenti performative* (FDP), sviluppando il concetto di *performativo* di D. Parisi e F. Antinucci (1977), l'autore intende le frasi dipendenti incastrate non nella reggente presente alla superficie, ma in un'altra reggente, a livello profondo, recuperabile dal contesto ed esprimente appunto il performativo nei suoi vari aspetti (motivazione, giustificazione, spiegazione, scopo o comunque commento dell'enunciato da parte del parlante/scrittore ecc.). L'analisi dei testi (dal 1965 al 1998) della storica dell'arte e letterata croata Željka Čorak vi stabilisce più tipi di FDP (causali, finali, ipotetiche, temporali, modali, quantitative).

Ključne riječi: *performativ, zavisne rečenice, pragmalingvistika i lingvistika teksta*
Parole chiave: *performativo, frasi dipendenti, pragmalinguistica e linguistica del testo*